

УДК 81'367.4=133.1

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ РОМАНУ МАРІ НДЬЯЙ “TROIS FEMMES PUISSANTES”

Н.Г.Філоненко

кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний лінгвістичний університет

У статті висвітлено проблему делімітації синтаксичних одиниць у вивченні французьких художніх прозових текстів, сфокусовано увагу на когнітивній ролі авторського способу сегментації текстового простору і вибору синтаксичної структури речення у текстотворенні, доведено необхідність врахування результатів дослідження синтаксису речення у структурно-синтаксичних розвідках французького художнього прозового твору.

Ключові слова: художній текст, синтаксис речення, синтаксис тексту, сегментація тексту, синтаксичні одиниці, синтаксичні зв'язки.

Актуальність статті обумовлюється спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на оновлення системно-структурного і функціонального підходів в руслі когнітивної парадигми вивчення синтаксичних одиниць у текстах сучасної художньої прози.

Метою статті є розкриття особливостей виокремлення елементарних і лімітних синтаксичних одиниць у художньому прозовому тексті крізь призму двох галузей синтаксичних розвідок: синтаксису речення і синтаксису тексту.

Об'єктом дослідження є сегментація текстового простору і синтаксичні характеристики речення у тексті роману М. Ндьяй “Trois femmes puissantes”, який був нагороджений у 2009 році премією Гонкур.

Предметом дослідження є структурні, функціональні і когнітивні особливості синтаксичних одиниць у тексті твору М. Ндьяй “Trois femmes puissantes”.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше досліджується когнітивний аспект авторської сегментації художнього прозового тексту на основі синтаксичних характеристик речення сучасного французького прозового твору.

Одним з найважливіших завдань сьогоднішніх лінгвістичних розвідок є встановлення критеріїв виокремлення одиниць у залежності від проблем, поставлених у дослідженні. Розгляд синтаксису художнього прозового тексту

має спиратися на вивчення функцій синтаксичних одиниць, які беруть участь у формуванні смислу тексту.

Питання визначення синтаксичних одиниць у художньому тексті окреслюється загальною проблемою поділу синтаксичних досліджень на дві галузі – синтаксис тексту, або гіперсинтаксис, і синтаксис речення, із подальшим розмежуванням поняттєво-категоріального апарату двох вказаних напрямів [Белоусов 2006, 107]. Ця автономізація позначається на порядку встановлення елементарних і лімітних синтаксичних одиниць.

В.Г. Гак констатує, що синтаксичними одиницями французької мови, які є у свою чергу складниками тексту, слід вважати такі: член речення, словосполучення, речення і надфразна єдність [Гак 2000, 232]. М.В. Нікітін уточнює, що основними синтаксичними одиницями є словосполучення, речення і текст, а слово (у словосполученні), надфразна єдність, абзац, “дотекстова складнотематична єдність”, параграф, розділ, частина, том – проміжні, а подекуди і необов’язкові, одиниці [Никитин 2007, 500-501].

У вивченні тексту, крім зазначених одиниць, Г.О. Золотова пропонує визначати мінімальну смислову синтаксичну одиницю, а саме синтаксему. Поняття “синтаксема” враховує семантичний і синтаксичний потенціали форми, що функціонує у синтаксичних конфігураціях [Золотова 1973]. Семантика синтаксичних зв’язків між синтаксемами у тексті формує структурний смисл усього тексту.

Немало дослідників не тільки французької мови визнають просте речення ключовою одиницею синтаксису, вивчення закономірностей будови якої сприятиме найповнішій систематизації мовних явищ [Арутюнова 1976, 5-16; Бенвеніст 1974, 140; Гак 2000, 232; Тестелец 2001, 19-22]. Синтаксичні дослідження речення здійснювалися від граматики Пор-Рояля [Реферовская 1996, 41] і понині не втрачають своєї актуальності.

“З морфосинтаксичного огляду мінімальне висловлювання з двома елементами є зручною теоретичною рамкою” [Ажеж 2003, 203]. На відміну від Е. Бенвеніста, який впевнений, що “речення належить мовленню” [Бенвеніст

1974, 140], Ю.С. Степанов визнає речення не тільки базовою одиницею синтаксису, а й мови взагалі, оскільки, якщо розуміти мову як “сукупність категорій і правил”, то речення є її “центром” [Степанов 1981, 4; 8-9]. За О.І. Москальською : “зміни в аранжуванні пропозицій в межах одного речення з ускладненою структурою приводять до змін у реченнях, що пов’язані з ними партнерськими відносинами за принципом: передтекст прогнозує післятекст” [Москальская 1981, 153].

Багатопланове комплексне дослідження синтаксичної структури французького речення як одиниці мови і зв’язків між членами речення в складі оригінальної синтаксичної теорії проведено Л. Теньєром, який відстоює вербоцентристську позицію [Tesnière 1959]. Головна відмінність речення від інших синтаксичних одиниць – предикативність [Тестелец 2001, 231]. Вслід за Л.Теньєром, Ю.С. Степанов ставить “предикатор” на перше місце у процесі визначення структурної схеми простого речення [Степанов 1981, 143]. У дослідженнях комунікативної модальності термін речення у сучасному мовознавстві часто замінюють логіко-філософським терміном пропозиція, лінгвістичне визначення якого змінювалось в залежності від концепцій, в результаті чого ці два поняття змішалися [Арутюнова 1976, 21-36]. Проте, поняття пропозиції не еквівалентне поняттю речення, оскільки “пропозиція є інваріантом відносно різноманітних форм висловлення, які виражають один й той самий смисл... пропозиція виражає зміст думки, звільнений від модальної рамки висловлювання, від намірів мовця з приводу того, що сказано” [Кравец 2001, 21]. Хоча синтаксичне дослідження художнього тексту не позбавлене комунікативно-дискурсивного аспекту, термін “пропозиція” не може в ньому замінити термін “речення”, оскільки останнє охоплює значно ширше поняття. І.Р. Гальперін вказує на існуючі протиріччя і діаметрально протилежні думки з приводу статусу речення як одиниці і вважає помилковою ідею про те, що досконало розроблена граматики речення може описати всі текстові феномени [Гальперин 2007, 9].

Всередині досліджень теорії речення є також ряд невирішених проблем. За ідеєю Н.Д. Арутюнової: “лексико-семантична організація речення і словосполучення – різні. Ці синтаксичні одиниці позбавлені взаємозворотності” [Арутюнова 1976, 13]. Згідно з думкою Г.О. Золотової словосполучення, на відміну від речення – це докомунікативне утворення [Золотова 1973, 66]. У французькій мові, завдяки аналітичності останньої, формування словосполучення (синтагма) більше, ніж речення, спирається на систему мови, оскільки для речення формуючою силою є фактор предикації й, як наслідок, інваріант темо-рематичного зв'язку. Підкреслюючи важливість врахування властивостей словосполучення О.В. Александрова зазначає, що певні експресивно-емоційні, оціночні відтінки, властиві значенню слова закладаються у значенні словосполучення [Александрова 1984, 15].

Розвиток лінгвістики тексту пов'язаний з “аналізом правил поєднання ланцюгів речень/висловлювань в більші одиниці: надфразні єдності, складні синтаксичні цілі, абзаци” [Чернявская 2009, 15]. Отже, у лінгвістиці тексту закріпилася теза про те, що текст, а не речення є вищою і основною синтаксичною одиницею не тільки мовлення, а й мови [Москальская 1981, 9; 11]. “Автори деяких робіт відмовляють реченню навіть у статусі мовної одиниці” [Гальперин 2007, 11]. Тим не менше, яким би не був ієрархічно вищим статус тексту у системі синтаксичних одиниць тексту, просте речення залишається в фокусі уваги дослідників синтаксису тексту як найзручніша й емпірично найзрозуміліша синтаксична одиниця аналізу. Крім того, такі синтаксичні одиниці як член речення, словосполучення, “синтаксема” у комунікативно-функціональному плані співвідносяться із реченням. На основі семантичної таксономії предикатів дослідниками вбачається можливим скласти повну синтаксичну таксономію речення [Степанов 1981, 149].

Д. Фокема зауважує, що необхідно встановлювати певну диференціацію між “синтаксисом речення і синтаксисом більших одиниць (таких як синтаксис і композиція тексту, включаючи аргументативні, наративні і дескриптивні структури)” [Fokkema 1986, 89]. І.Ю. Моїсєєва також наголошує на існуванні

двох різних синтаксисів: синтаксису тексту і синтаксису речення з автономними категоріями [Моїсеєва 2007, 23]. Проте, і синтаксис речення і синтаксис тексту мають спільну опорну одиницю – речення. Складність синтаксичного дослідження тексту полягає не тільки у наявності синтаксичних одиниць на різних текстових рівнях, що приводить до необхідності залучення багатьох методів і аналізів у розвідці, а й у їхніх функціональних і структурних властивостях. “У синтаксисі ми спостерігаємо дивне явище – синтаксична одиниця може бути включена, або, як частіше кажуть, “вкладена” в іншу одиницю такого ж типу” [Тестелец 2001, 49]. Наприклад, просте речення у романі М. Ндьяй “Trois femmes puissantes” може містити кілька вкладок.

Проблема речення як одиниці є не єдиною для синтаксичних досліджень тексту. Однією з базових композиційно-структурних одиниць, на основі яких здійснюється розгортання прозового тексту є надфразна єдність. Питання організації речень у надфразній єдності, делімітації останніх, зв'язків всередині надфразної єдності і між надфразними єдностями, і, нарешті, організація надфразних єдностей у текст [Моїсеєва 2007, 25].

Пошук відповіді на питання основної одиниці тексту залишається незавершеним. Так, І.Ю. Моїсеєва вважає, що “такою одиницею не може бути речення, оскільки воно не має достатньої інформаційної цілісності, тобто не може бути мінімальною порцією інформації” [Моїсеєва 2007, 27]. Проте, продовжуючи традиції семантичного і комунікативно-функціонального напрямів у синтаксисі мовознавці сучасності висвітлюють невирішені синтаксичні питання простого речення і його ролі у тексті крізь призму актуального зараз когнітивного підходу. З когнітивного огляду, речення залишається пріоритетною одиницею синтаксичних розвідок тексту, оскільки “специфіка змісту речення як мовної одиниці полягає у його властивості віддзеркалювати цілісну ситуацію позамовної дійсності” [Кузьміна 2012, 87]. Однак, яку б мінімальну чи максимальну одиницю синтаксичного дослідження тексту ми не шукали, основним залишається питання концептуального складу такої одиниці. “В лінгвістиці немає єдиної думки про те, яку конструкцію

вважати синтаксичним знаком, якими можуть бути синтаксичні концепти, та чи існують вони взагалі” [Попова, Стернин 2007, 71]. Нині, нез’ясованою є когнітивна роль, наприклад, у репрезентації концептів, відмінних від синтаксичної одиниці речення синтаксичних категорій; відкритим є питання участі синтаксичних одиниць-складників речення, таких як член речення, словосполучення, “синтаксема”, а також синтаксичних зв’язків і відносин у представленні концептів.

За визначенням В.Г.Гака синтаксичний зв’язок виникає між двома і більше складниками синтаксичної одиниці, а саме речення, або словосполучення, які знаходяться у структурно-синтаксичних відносинах. Синтаксичні зв’язки можуть виникати між одиницями як одного так і різних рівнів [Гак 2000, 250]. Отже, якщо у синтаксичних зв’язках закарбовується людський спосіб ментального уявлення об’єктивної реальності, то саме синтаксичний зв’язок бере участь у репрезентації найабстрактніших концептів, реалізуючи їхнє когнітивне значення. Наявність синтаксичного зв’язку є обов’язковою умовою і гарантією для існування таких синтаксичних одиниць як словосполучення, речення, текст. Саме синтаксичний зв’язок бере участь у формуванні семантики синтаксичних одиниць.

О.В. Александрова зазначає: “Синтаксичні зв’язки, що реалізуються між членами речення, співвідносяться з синтаксичним устроєм словосполучень” [Александрова 1984, 9]. Таким чином, синтаксичний зв’язок призначений для об’єднання синтаксичних одиниць в одиниці вищого рівня. Вся сукупність зв’язків у реченні забезпечує його “формальну єдність” [Степанов 1989, 69].

У французькій мові існує два основних типи синтаксичного зв’язку: гіпотаксис і паратаксис, або підрядний та сурядний зв’язок.

Наявність синтаксичного зв’язку між одиницями забезпечує існування такої категорії як синтаксичні відносини, адже один й той самий тип зв’язку, наприклад, складносурядний, може мати різну семантику, яка і реалізується у цих відносинах.

“Логіко-синтаксичні відносини визначаються, таким чином не тільки тими категоріями, які вони пов’язують, а й напрямком зв’язку” [Арутюнова 1976, 19]. Таким чином, синтаксичні відносини можуть бути як ієрархічно організованими так і рівноправними.

За думкою О.С. Кубрякової, при уточненні правила Г.Фреге “значення будь-якого комплексного (складеного) знака може бути описана як функція значень, що його складають, і відносин між ними, за умови правильного визначення самих цих відносин” [Кубрякова 2004, 149].

Таким чином, цілісне значення синтаксичної одиниці, наприклад речення, як комплексного знака залежить від відносин між значеннями, які його складають.

Спираючись на концепцію В.Г. Гака про синтаксичні відносини [Гак 2000, 255-258] до синтаксичних засобів вираження синтаксичних відносин французької мови можна зарахувати узгодження, яке проявляється саме у писемному мовленні, а, значить, і у художньому тексті; синтаксичне керування; порядок і розташування слів у реченні. Здатність людини сприймати й інтерпретувати зв’язки й відносини співвідноситься з когнітивною сферою діяльності та потребує складних розумових операцій. Отже, для виявлення когнітивного підґрунтя синтаксису художнього тексту логічніше посилатися не тільки на систематизацію синтаксичних одиниць, а виявляти закономірності синтаксичних зв’язків та відносин.

Для французької літератури ХХІ століття характерними є постструктуралістські, деконструктивістські і постмодернові літературно-філософські романні тенденції, що позначається на виборі мовних, зокрема й синтаксичних, засобів вираження авторської думки. Роман сучасної французької письменниці Марі Ндьяй “Trois femmes puissantes” вирізняється особливою сегментацією і структурно-синтаксичною організацією текстового простору. Головною характеристикою синтаксичної одиниці речення у цьому романі-триптиху є збіг обсягів речення й абзацу. Обов’язковим пунктуаційним критерієм виокремлення речення є прикінцеві крапка, три крапки, або знак

питання, чи оклику. Отже, така смислова структурно-синтаксична одиниця як надфразна єдність у тексті роману Марі Ндьай “Trois femmes puissantes” виходить за межі стилістико-композиційної одиниці абзацу. Таким чином, кожне речення, за невеликою кількістю винятків, як, наприклад, у завершальному абзаці, є композиційно значимою одиницею і функціонує у тексті досліджуваного роману як один абзац, наприклад:

Car si son père avait abrité des gens intéressés, si son père n'avait jamais eu d'amis véritables ni de femmes sincères (à l'exception, pensait Norah, de sa mère à elle) et pas même d'enfants aimants, et si, âgé, amoindri, sans doute moins florissant, il traînait solitaire dans sa maison lugubre, en quoi une respectable, une absolue morale s'en trouvait-elle confortée et pourquoi Norah s'en féliciterait-elle, du haut de sa vertu de fille jalouse enfin vengée de n'avoir jamais appartenu au cercle des proches de son père ? [Ndiaye 2009, 19].

Авторська концепція організації текстового простору вводить у текст довгі, ускладнені, з різноманітними видами лексичного та синтаксичного зв'язку, речення і спонукає авторку обирати додаткові пунктуаційні засоби, наприклад, дужки. Засоби пунктуації є важливим способом передачі цілих комплексів авторських смислів і інтенцій (стилістичних, прагматичних, експресивних тощо), а не тільки маркерами меж між відрізками висловлювань, які у свою чергу є “елементами, що виникають у результаті членування тексту”, синтаксична організація якого відображається і на просодичному рівні [Александрова 1984, 102].

Дужки у наведеному фрагменті використані авторкою не тільки з метою полегшити правильне сприйняття інформації у складносурядному риторичному питальному реченні, ускладненому обставинними реченнями умови. Цей периферичний пунктуаційний знак є символом композиційного і просторового вирізнення інформації, фокусу уваги авторки. Дужки мають когнітивне і прагматичне навантаження у художньому тексті: ця метаграфема на невербальному семіотичному рівні образно повідомляє про надзвичайність відокремленого, нарощуючи як лексичне значення прислівникового звороту *à*

l'exception, так і тавтологічного присвійному прикметнику *sa*, пов'язаному синтаксичними відносинами з іменником *mère*, звороту *à elle*.

Ускладнена структура речень у романі роману Марі Ндьай “Trois femmes puissantes” імітує певним чином манеру мислити, потік свідомості, характеризує багатогранність вражень і відчуттів персонажів. Разом із довгими складносурядними, ускладненими багатьма підрядними, реченнями, що представляють у тексті роману роздуми і описи, авторка використовує прості речення для передачі діалогів і реплік, зберігаючи природність повсякденного спілкування персонажів, а також оформлення їхнього внутрішнього монологічного мовлення, наприклад:

— *C'était peut-être le père de Masseck, alors.*

— *Oh non, murmura-t-elle, Masseck est bien trop âgé pour être le fils de Mansour* [Ndiaye 2009, 16].

В основі структурної організації тексту лежить принцип повторюваності його одиниць. Цей принцип бере також участь у формуванні мірно-ритмічного шабля тексту. Чергування і повторюваність синтаксичної схеми простих речень у діалогах та складносурядних і складнопідрядних наративних речень задає ритміко-синтаксичний малюнок цілого тексту досліджуваного роману.

З когнітивного огляду, речення у тексті роману Марі Ндьай “Trois femmes puissantes” є універсальним показником завершеності авторської інтенції і демонструють особливий спосіб сегментації думки. Отже, обсяг фундаментальної синтаксичної одиниці речення, його структурні, пунктуаційні і функціональні характеристики впливають на загальне синтаксичне структурування простору цілого тексту.

Запропоноване поєднання результатів вивчення функціональних особливостей синтаксичних одиниць та структурно-синтаксичних характеристик тексту сучасних французьких художніх прозових творів є перспективним у руслі когнітивно-комунікативної парадигми.

В статті освітлена проблема делимитации синтаксических единиц в изучении французских художественных прозаических текстов, сфокусировано внимание на когнитивной роли авторского способа

сегментации текстового пространства и выбора синтаксической структуры предложения в текстообразовании, доказана необходимость учета результатов исследования синтаксиса предложения в структурно-синтаксических исследованиях французского художественного прозаического произведения.

Ключевые слова: художественный текст, синтаксис предложения, синтаксис текста, сегментация текста, синтаксические единицы, синтаксическая связь.

The article highlighted the question of delimitation of syntactic units in the study of French artistic prose texts, attention is focused on the cognitive role of author text segmentation method and choice of syntactic structure of the sentence in the construction of the text, proves the necessity of taking into account the results of the study of phrase syntax in structural syntactic studies of French prose work of art.

Keywords: artistic text syntax of the syntax of the text, the segmentation of the text, syntactic units, syntactic relation.

Література:

1. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки / Клод Ажеж. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса (на материале английского языка): Учебное пособие / Ольга Викторовна Александрова. – М.: Высшая школа, 1984. – 212 с.
3. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
4. Белоусов К. И. Самоорганизация деривационных структур / Константин Игоревич Белоусов, Ирина Юрьевна Моисеева, Галина Григорьевна Москальчук // Вестник ОГУ 2006. – №11 – С. 107-116.
5. Бенвенист Э. Общая Лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М.: “Прогресс”, 1974. – 446 с.
6. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / Владимир Григорьевич Гак. – М.: Добросвет, 2000. – 839 с.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
8. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса современного русского языка / Галина Александровна Золотова. – Наука, 1973. – 350 с.
9. Кравец А. С. Топологическая структура смысла / Александр Самуилович Кравец // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Межвуз. сб. научн. тр. / под. ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – С.17-25.
10. Кубрякова Е. С. О нетривиальной семантике в сочетаемости прилагательных с существительными / Елена Самойловна Кубрякова // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура. Сборник статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С.148-153.
11. Кузьмина С. Е. Понятие “синтаксический концепт” в лингвистических исследованиях / Светлана Евгеньевна Кузьмина // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 66. – 2012. – № 17 (271) – С. 87–90.
12. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования: дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Ирина Юрьевна Моисеева – Оренбург, 2007. – 379 с.
13. Москальская О. И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.): учеб. пособие / Ольга Ивановна Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
14. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: Учебное пособие/ Михаил Васильевич Никитин. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2007. – 819 с.
15. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. – 315 с.
16. Реферовская Е. А. Философия языка и грамматические теории во Франции (из истории лингвистики) / Елизавета Артуровна Реферовская. – СПб.: “Петербург – XXI век”, 1996. – 176 с.
17. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
18. Степанов Ю. С. Индоевропейское предложение / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Наука, 1989. – 125 с.
19. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Яков Георгиевич Тестелец. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 798 с.
20. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2009. – 248 с.
21. Fokkema D. The semantic and syntactic organisation of postmodernism texts // Approaching postmodernism // Douwe Wessel Fokkema, Hans Bertens. – Amsterdam; Philadelphia, 1986. – P. 81-98.
22. NDiaye M. Trois femmes puissantes / Marie Ndiaye. – P.: Gallimard, 2009. – 316 p.
23. Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale / Lucien Tesnière. – P.: Klincksieck, 1959. – 670 p.